

„Processus Visitationis”.

Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben.

Szerk.: Köblös József.

Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2011. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai.

Forrásközlések 11.) 276 old.

A „*Processus visitationis*” a Dunántúli Református Egyházkerület közgyűjteményének legfrissebb kiadványa. A Pápai Református Gyűjtemények, mely szervezetileg a Pápai Református Kollégium Tagintézménye, s amelyhez három közgyűjtemény (egy levéltár, egy könyvtár és egy múzeum) tartozik, már 1987 óta ad ki önálló köteteket, melyek célja, hogy megismertesse az érdeklődőkkel az egyházkerület történetét. (Bővebb információ a Pápai Református Gyűjtemények honlapján olvasható: <http://www.papacollege.hu>). A legtöbb ilyen kötet a „Forrásközlések” címet viselő sorozatba tartozik, ahol a legújabb, 2011-ben megjelent „*Processus visitationis*” tizenegyediként foglal helyet, s amely egyébként, már-már hagyományteremtő jelleggel, a sorozaton belül nem is elsőként törekszik az egyházkerület 18. századi történetét feltárni.¹

A kötet központjában, ahogy az az alcímből is kiderül, Torkos Jakabnak, a Dunántúli Református Egyházkerület szuperintendensének 1747-ben lefolytatott egyházlátogatása áll, s a közölt források nagy része is ezzel kapcsolatos. A forrásoknak egy másik, kisebb csoportja pedig válogatás a Torkos Jakab lelkészi-püspöki működésére vonatkozó egyéb iratokból.

A forrásközlést előszó és bevezető tanulmány előzi meg. A *Gondoskodás vagy gondtalan gondatlanság – Egy egyházlátogatás margójára* című előszót (5–8. p.) Steinbach József, a kerület jelenlegi püspöke jegyzi, aki – egyházi kiadványhoz méltón – teológiai gondolatokkal teremti meg a kötethez az alaphangot. Két bibliai igére (Jer 48,11 és ApCsel 20,28) támaszkodva kifejti, hogy a túlzottan gondtalan élet gondatlansághoz, Krisztus ügyének elhanyagolásához vezethet, s követendő példaként jelöli meg Torkos Jakab püspököt, aki gondot viselt nyájára és törődött a rábízottakkal ahelyett, hogy a gondatlanságot választotta volna és otthon marad.

A bevezető tanulmányt a Református Gyűjtemények három történész-levéltárosa, Hudi József, Köblös József és Kránitz Zsolt írta. A tanulmány első része (9–30. p.) Torkos Jakab életét és munkásságát foglalja össze. Az olvasó megismerheti a püspök családi hátterét; betekinthez szülei, testvérei, gyermekei életébe is (9–13. p.). Ez a családtörténeti összefoglaló bizonyítja, hogy a Torkos famíliát szoros szálak fűzik a kor jómódú (bene possessionatus) és befolyásos református dunántúli és dunáninneni családjaihoz: édesanyja a Csuzi Cseh családból, felesége a Cseh-Szombathy családból, sógornője a Pázmándy családból származott. A Torkosok szerte-

¹ Ezzel a témával foglalkozott például: Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból – A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk.: Hudi József – Jakab Réka – Koncz Pál – Köblös József – Kránitz Zsolt – Mezei Zsolt. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.); KÖBLÖS JÓZSEF: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. Pápa, 2005. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 8.)

ágazó kapcsolatrendszerét bizonyítja az is, hogy maga Jakab Sárospatakon, később pedig külföldön, Svájcban tanulhatott. Torkos Jakab tehát püspökségét nem kis mértékben köszönhetette tősgyökeres református családi háttérnek, és az ebből fakadó neveltetésnek, bár az is igaz, hogy a família tényleges társadalmi felemelkedése Jakab püspökké választásával kezdődött meg.

A genealógiát Torkos életútja követi (14–15. p.), gyermekkori tanulmányaival kezdve, az egyetemeken és püspökké választásán át egészen haláláig. A püspökválasztás különösen is érdekes rész, „betekintést enged a kulisszák mögé”. Torkos a püspöki címét elsősorban nem a reformátusoknál megszokott demokratikus választásoknak köszönhetette, hanem Kenessey István egyházmegyei főgondnoknak, királyi tanácsosnak. Az ő hathatós közbenjárására az első fordulón abszolút többséggel megválasztott Komáromi Sülye Pál nem vállalta el a szuperintendensséget, s így kaphatta meg a második fordulón a szavazatok alig több mint 50%-át a mindössze 34 éves pápai másodlelkész, Torkos Jakab. Megválasztatásának célja egyértelmű: fiatal, energikus, egyházáért a konfliktust is vállaló püspökre volt szükség.

Munkásságának bemutatása során (16–30. p.) a szerzők különválasztják Torkos egyházkormányzati és lelkipásztori tevékenységét. Ebben a részben ismerhetjük meg az egyházlátogatás egyházpolitikai és társadalmi háttérét. Itt derül ki, hogy Torkos saját vizitációját Padányi Bíró Márton veszprémi püspök túlkapásaira válaszul szervezte meg. Ezek a bizonyos túlkapások azt jelentették, hogy amikor a katolikus püspök a Carolina Resolutio által biztosított joga alapján a protestáns gyülekezetekben is hajtott végre vizitációt, jogkörét túllépve igyekezett körmonfont keresztkérdésekkel a lelkészek felkészületlenségét bebizonyítani. Padányiról érdemes azt is megemlíteni, hogy maga is református családba született, s csak később tért katolikus hitre. Mint újdonsült katolikus, nagy hévvel vetette bele magát az eretnokség elleni küzdelembe. Ekkorra viszont már véget ért a 17. századi nagy ellenreformáció korszaka, s ezért az 1750-ben megírt *Enchiridion* című munkáját, amelyben jogi természetű érvekkel próbálta bizonyítani a protestantizmus magyarországi létjogosultságát, Mária Terézia betiltatta.

Egy külön alfejezet (22–26. p.) bemutatja azt is, hogy Torkos milyen eszközökkel próbálta fellendíteni a Dunántúli Egyházkerület életét, például az egyre gyakrabban összehívott (1760-tól évente, ld. 26. p.) kerületi közgyűléseken, melyekről rendszeres jegyzőkönyvet vezetett, és amelyeken fontos egyházkormányzati döntéseket hoztak (Pl. elrendelték, hogy mindegyik egyházmegyének legyen saját pénztárosa, ld. 22. p.).

Egyházszervezői munkássága mellett Torkos Jakab a kerületében nagy figyelmet fordított a lelki élet szervezésére is. Rendszeres bibliaolvasásra buzdított, szorgalmazta az egységes agenda bevezetését, illetve kötelező böjtöt rendelt el az úrvacsorai istentiszteletek előtt. A tanulmány kitér Torkos Jakab prédikátori tevékenységére is, amelyről három prédikációs könyv is tanúskodik, de ezen kívül maradtak fenn a püspök által verses és prózai formában írt könyörgések és imádságok is.

A tanulmány jelentősebb része (31–84. p.) az egyházlátogatás lefolyásával, illetve az egyházlátogatási jegyzőkönyv elemzésével foglalkozik. A szerzők megismertetik az olvasót a meglátogatott gyülekezetek sorrendjé-

vel, azaz Torkos Jakab útvonalával (egyes települések egyfajta gyülekező-helynek számítottak, ahová több gyülekezet küldöttséget is menesztett, így Torkos összesen 52 gyülekezet állapotát tudta felmérni, ld. 32–33. p.), és persze azokkal a nehézségekkel is, amelyeket Padányi püspök igyekezett a vizitálók útjába gördíteni. Ezt követően, még mielőtt elkezdődne részletes értelmezése, a szerzők felvázolják a jegyzőkönyv felépítését, ismertetik a négy kérdéscsoportot (összesen 31 kérdést tettek fel ellentétben a tanulmányban szereplő 32-vel) és a feltett kérdések jellegét (a hívektől érdeklődtek a lelkész alkalmassága felől, a lelkésztől a hívek vallásossága felől, a gyülekezet jogállása és birtokosai felől stb.), illetve felhívják a figyelmet a kérdések két alapvető hiányosságára (36–37. p.). Egy sem vonatkozik ugyanis a katolikusokra, amire a tanulmány az ellenreformáció keltette óvatosságot jelöli meg okként, illetve nem kérdeznak rá a presbitériumra, pedig az a református egyház alapintézménye (37. p.). A felmérés jegyzőkönyvét vezető jegyzők ugyanis mindössze néhány gyülekezet mellé vetettek oda, látszólag a presbitériummal kapcsolatban, két szót: „presbyterium publicatit”. A szerzők megvizsgálva ezek jelentését, megmagyarázzák (s ezzel megcáfolják egy korábban már ezzel a kérdéssel foglalkozó kutató következtetéseit), hogy ez a „kifejezés nem a helyi gyülekezet világi vezető testületét alkotó tagok nevének kihirdetését jelenti, hanem az egyházkerület javára történő gyűjtés kihirdetésére vonatkozik”. (50. p.) S hogy a presbitériumot mint a gyülekezet vezetőségi testületét miért nem említi a jegyzőkönyv? Ennek az az egyszerű oka, hogy akkoriban csak a legnagyobb gyülekezetek rendelkeztek állandó presbitériummal, s ahol létezett is (például Pápán), nem úgy hívták.

A jegyzőkönyv felépítésének bemutatása után következik a tudományos forráselemzéshez elengedhetetlenül szükséges rész: a látogatás során keletkezett adatok csoportosítása, szemléltető táblázatokba rendezése és az általános adatértelmezés (37–43. p.). Ezután a szerzők rátérnek a jegyzőkönyvben található információk feltárása során felvetődő specifikusabb problémák megválaszolására (44–80. p.), felvázolják a korabeli egyházközségek szervezettségét (44–45. p.), illetve itt fejtik ki a fentebb már említett kérdést, vagyis a presbitérium problémáját (46–50. p.) is. Szintén ebben a fejezetben tárják fel a lelkészek helyzetét (51–54. p.) aszerint, hogy milyen helyet töltöttek be a közösség életében, mennyire voltak képzettek, illetve mennyire éltek lelkészhez illő életet. Hasonló elemzésnek vetik alá a tanítókat is (54–56. p.): kiderül, hogy Belső-Somogy egyházmegyében volt belőlük a legkevesebb. A tanulmány külön kitér az egyházfegyelem kérdésére (56–58. p.), Torkos ugyanis nagy gondot fordított arra, hogy látogatása során pótolja a prédikátorok és a tanítók fizetési hátralékát, illetve hogy megfeddje a munkájukat rosszul végző tanítókat és prédikátorokat. Ezután a szerzők a korabeli ágendahasználatot mutatják be. Ebből kiderül, hogy a lelképásztorok viszonylag jól el voltak látva a munkájukhoz szükséges segédkönyvekkel, sőt még azt is megtudjuk, hogy milyen könyveket használtak. (58–79. p. Ez utóbbi akár a ma szolgáló lelkészek számára is nagy segítség lehet.) A fejezetet a jegyzőkönyv más vallásúakra vonatkozó adatainak vizsgálata zárja (79–80. p.). A tanulmány végén a szerzők további kutatási lehetőségekre hívják fel a figyelmet, majd egy részletes kutatástörténeti összefoglalóban (81–84. p.) felsorolják azokat a tudományos munkákat, amelyek korábban már foglalkoztak a Torkos-féle vizitációval, s

amelyeket a saját dolgozatukban is felhasználtak. A tanulmányt a kötet második felében közölt források olvasását megkönnyítő rövid útmutató (84. p.), illetve Torkosnak a források alapján rekonstruált útvonalát szemléltető hat térkép (85–92. p.) zárja.

Összességében kijelenthetjük, hogy a tanulmány alapos kutatói munka gyümölcse. A szöveg lábjegyzetekben gazdag, bennük a szükséges hivatkozásokon felül rengeteg kiegészítő információt, érdekes adalékot olvashatnak a témában behatóbban elmélyülni vágyók, az időnként száraz történelmi adatokat pedig a számos illusztráció teszi szemléletesebbé. A kötet végén található személynévmutató (265–274. p.) használatát megkönnyíti, hogy a tanulmányban előforduló neveket a szerzők mindenütt félkövérrel kiemelték. A szöveg stílusértékét egyedül az egyes fejezetek összekötő szövegei csökkentik, melyeket inkább egy előadás keretében igényelnénk. (Például: „A családi háttér felvázolása után lássuk az egyházlátogatást végző Torkos Jakab püspök életpályáját!” – 11. p. Vagy: „Miután megismertük az egyházlátogatás fő végrehajtóját és a jegyzőkönyv készítettőjét, most lássuk magát a forrást!” – 30. p.)

A kötet további részét a különböző források töltik ki. Ezek közül a legfontosabb az egyházlátogatási jegyzőkönyv, melyet a szerzők egy külön fejezetben közölnek (93–166. p.). A többi, egyházlátogatással és Torkos püspök személyével kapcsolatos egyéb irat a függelékben (167–232. p.) található. A szerzők a közlés során a szöveghez törekedtek, a 18. századi központosítást saját bevallásuk szerint a szöveg értelméhez igazították (ld. 84. p.), illetve meghagyták a fonetikus írásmódot is. (Például: „kapállýák” – 103. p.) Az idegen, főleg latin nyelvű mondatokat lefordították magyarra, a magyar nyelvű forrásokban található latin nyelvű kifejezések könnyebb értelmezéséhez összeállítottak egy szójegyzéket (248–253. p.), a rövidítve szereplő szavakat pedig feloldották. A korabeli mértékegységek magyarizációját szintén külön alfejezetben foglalták össze (254–256. p.). A forrásokban előforduló személyekről és egyéb történelmi háttér-információról minden esetben lábjegyzetben nyújtanak tájékoztatást. A tanulmányhoz hasonlóan a források között is találhatóak a forrásokról készült illusztrációk, melyek betekintést nyújtanak a korabeli írásképbbe.

A forrásközléseket a kötetben használt rövidítések feloldása és egy körülbelül tizenhárom oldalas irodalomjegyzék követi (233–246. p.). Ezután egy táblázat következik (247. p.), amely „az egyházlátogatási jegyzőkönyv szövegében előforduló tanulócsoportok egymáshoz való viszonyát” mutatja be. A kötetet tartalomjegyzék zárja (275–276. p.).

A „*Processus visitationis*” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben méltó darabja a Pápai Református Gyűjtemények más felekezetek számára is példaértékű sorozatának. Belesimul a sorozat szellemébe, hisz azzal, hogy a református egyház múltjának ezt az igen fontos korszakát, azaz Torkos Jakab püspökségét, és ezt az igen fontos eseményét, azaz az egyházlátogatást feltárja, erősíti a református hívek felekezetük iránti elkötelezettségét. Mindezen felül a kötet a történettudomány szempontjából is jelentősnek mondható. Először is betekintést nyújt abba, hogy hogyan élték meg a dunántúli, Veszprém környéki református gyülekezetek a helyi reformációt és ellenreformációt, azaz a mű kiváló helytörténetet tár elénk; ráadásul egyháztörténeti szempontból is alapvető fontosságú, hisz beleilleszkedik a Református Gyűjteményeknek azon koncepciójába, hogy feltár-

ja a korábban kevésbé kutatott 18. századi dunántúli reformátusság történetét, s végül társadalomtörténeti szempontból is hozzájárul a korról alkotott ismereteink gyarapodásához. Így hát, bár elsősorban a református olvasóközönséget célozza meg, a mű történeti értéke felekezetektől független.

(ism.: Isó Gergely)